

едиција

а
на
гр
е
м

уредник
Ален Бешић

ДРАГИЊА РАМАДАНСКИ

КЊИЖЕВНЕ
КОЊУШНИЦЕ

I

КА МЕТАЕТИЦИ КЊИЖЕВНОГ ПРЕВОЂЕЊА

Да ли је мојуће да један човек буде у њраву а да ѡреши цело човечансѡво? Чиѡајѡе Толсѡја и вѡгећеѡе.

Бела Хамваш

Преводјење као лингвистичко, естетичко и етичко мишљење дела, а не тек фасцинација њиме, додирује се с логичком категоријом истинитости, као великим изазовом за партнерски расположеног преводиоца. Наиме, током преводјења, тог начелно адекватног и поузданог процеса, преводица се ставља у службу туђе вредносног система, коме његово вибрантно, рањиво биће, не може без остатка да се подвргне. Нерадо учествује у обликовању и дисеминацији дела које му је страно, туђе, опасно. Кротећи пориве за кривотворењем, тестира прилагодљивост и саображљивост преводиначког бића. Чувени руски преводац Михаил Гаспаров као да се „размеће“ управо преводиначком самоконтролом:

Смаѡра се да у ѡреводу осим ѡачносѡи, ѡреба да ѡосѡју још нешѡо. Ја се бавим тачнописом, а још-нешто-писом бавиѡе се ви. (Гаспаров, 2001: 177).

Лингвистички оријентисан превод је често досадан, док превага естетске оријентације може да резултује излишном лепршавошћу и самодопадношћу; претеривања у сфери етичког, и то она опонентска, јесу најређа, јер су најрискантнија. Мало ко ће превести дело у које сумња. При сусрету са својим антиподом, попут вере са безверјем, гнозе с агностицизмом, неки преводи не желе да послушнички слежу раменима. Места спотакнућа понајпре одаје преводиочева потмула нервоза, тако различита од вредносног сагласја и сарадничког ентузијазма. Подвластити (се) није нимало лако. Неки преводи желе управо то да демонстрирају, стављајући у заграду фактички меритум (овако јесте), играјући на карту вредности (овако треба). Својим преводиначким одговором они излазе из фусноте, заузимају корпус оригинала, попут Марсоваца што улазе у тело Земљана.

Оригинал *јесѿе*, али у преводу – тек *ѿреба* да буде. Велико је уживање стварати створено, и мало ко може да одоли демијуршком импулсу, да буде малко и господар, а не само слуга. Неприметан, неухватљив, претворљив и претворан. Како се долази до кримена варљиве идентичности? Има ли силогизама у сфери вредности? Како би изгледала преводилачка Хипократова заклетва?

Рекло би се да су сви преводи у озрачју широко схваћене синонимије, али није увек тако. Иницијални гест превођења јесте пристанак да се нешто преведе, у знаку лојалности, свиђања, лагодности, симпатије. Преводиоцу, међутим, није непознато ни стање које потиче из nelaгоде, антипатије, неповиновања ауторитету предлошка. То су антитетички, субверзивни преводи. Док први умиљато преду, други потмуло реже у име неке друге верности – верности својој истини (укусу, предубеђењу, предрасуди). Тешко је разграничити та стања, она се, зацело, могу смењивати током једног процеса транслације, кротити, кориговати, маскирати, или пак етаблирати и изазивачки анон-сирати.

Страх од утицаја оригинала, неповерење у његов етички систем – врхуни преводном надоградњом у сфери тумачења, својеврсном верзијом, варијацијом, парафразом, контрафактуром. Сетимо се тим поводом једног достојевскијанског јунака, у чијем имену, патрониму и презимену (Фома Фомич Опискин) лежи шифра (близаначки) сумњичавог односа према сваком ауторитарном смислу, који нам се не подаје у целости. Да ли је то разлог да одустанемо или да пристанемо на ауторитет туђег тумачења? У том смислу превођење може постати и израз наше потребе за личном вером.

* * *

Своје превођење Четворојеванђеља са старогрчког језика Лав Николајевич Толстој зацело је разумео баш као такву пустоловину. Петогодишњи рад на преводу (1879–1884) прекинуо је ходочашћем и боравком у Оптиној пустињи (средином јуна 1880). Оригинал (додуше секундарном) приступио је са две писаљке: плавом је подвлачио оно што му се чинило „потребним“ („што је говорио сам Христос“), а црвеном је означавао оно „непотребно“ („митове“ и „мистику коју је унео необразовани народ и црква“). Тако смо добили текст *Соединение и ѿревод четырех Евангелий*, од неких 800 страница. Тај сажети превод, снабдевен подробним коментаром, с незапамћеном снагом је померио границе превода, схваћеног као бомба хитнута на оригинал.

Покушајмо да се приближимо начелима такве, дуелантски настројене транслације, зарад које Толстој и почиње да учи грчки. Преводећи одређена места из Јеванђеља, консултовао је латински превод (*Вуліаџа*), трагао за преводним решењима у немачком, француском, енглеском језику. Страсно и пристрасно, није се клонио ни *ad hoc* решења (за нека је „заслужан“, рецимо, репетитор грчког језика његовог сина). Када су га питали како се усудио да богохулно мења неприкосновени кодекс, Толстој не без ироније одговара: „Не видим ништа посебно у томе да артиљеријски поручник преводи за себе једну књигу са грчког језика.“ Нису га збуњивале ни филолошке критике. За све је имао оправдање у свом холистички схваћеном смислу изворника, који надилази све буквалистичке приступе.

Тада, већ у предворју старости, чинио је и друге поступке који су скандализовали његове ближње. У овом деконструктивистичком антипреводу, који је био резултат одавно приметног протестантског семена, у дрзновено-безобзирном, супрафилолошком захвату, Толстој излаже оригинал посвемашњем очућавању.

Оџкрићу вам да ме дословностџ не занима, и честџо ми је жао шџџо сам јој љридавао љрвелики значај; заносећџ се својим хџџоџезама, љрибеџавао сам наџезањима у џумачењу речи. И сџџоџа сџремно љрихваџам све замерке у џџој сфери. Дух учења џџо не захџева, ниједно џумачење џа не може љромениџи. (Писмо А. А. Зелењецком од 15. марта 1890. године)

Толстојево богоборство најдраматичније се испољило управо у овом, позном, преводилачком, пројекту. За њега је, уза све мене, одувек одлучујућу улогу имао разум и самоусавршавање (умно али и телесно), о чему најбоље сведоче његови дневници. Судећи по њима, никада није поверовао у бесмртност душе, није му полазила за руком искрена молитва, устезао се од љубави према Богу (везујући то осећање за себи равна бића). Смисао живота налазио је у истини („савршенство које се сазнаје разумом“) и добру („савршенство које се постиже моралном вољом“).

„Треба веровати – вели црква; али ја морам умом да разумем оно у шта ћу поверовати“, говорио је Толстој, према сећањима своје кћери Александре (Толстая, 1989: 223).

* * *

Тај – кроз лично аксиолошко сито просејан – превод, прилагођен сопственом учењу и снабдевен полемичким објашњењима, објављен је у Женеви, у

три тома, 1894. године, у издању М. К. Елпидина; издање је поновљено 1906. године код петербуршког издавача Ј. В. Герцика и 1907. године код московског „Посредника“ (у тиражу од 6.200 примерака, који је убрзо постао предмет конфискације и уништења). В. Г. Чертков успева да у целини објави превод тек 1918. године, након Толстојеве смрти, у Москви захваћеној револуцијом.

Објашњавајући своју драстичну преводну диверзију (супституцију Речи Разумевањем, што консеквентно преобликује читаву контуру превода), Толстој у предговору Чертковљевом издању брани свој хеуристички метод:

Црквени њревод њрвој сѡиха не само да нема никаквој смисла већ (...) и не може да га има. Превод ѡласи: У почетку беше Реч. То није њревод мисли, већ ѡука буквализација. Нема услова за осмишљавање, већ се свакој речи ѡнаособ ѡридаје мисѡично и ѡроизвољно ѡумачење. (...) Они који држе до исѡине, ѡуди без ѡредубеђења, који искрено ѡрајају за исѡином, умеће сами да одвоје сувишно од биѡној, без нарушавања сушѡине. За ѡуде са ѡредубеђењима, који су унаѡред одлучили да је исѡина садржана само у црквеном ѡумачењу, никаква ѡачносѡ и јасноћа излајања неће биѡи довољно убедљиве.

Основно исходиште хришћанске вере, Предвечну Реч, Толстој замењује Разумевањем (као темељним својством човека). Ова, рекло би се, безазлена лексичка супституција, која на први поглед опстаје у пољу синонимије, резултирала је антиномичном, личном формулацијом (*Началом всего стало Разумение жизни. И Разумение жизни стало за Бога. И Разумение-то жизни стало Бог. Оно стало началом всего за Бога*), за коју је, како се испоставило, у руском друштву већ постојао хоризонт очекивања.

* * *

Толстој ће тој замисли посветити цео живот – оснивање религије очишћене од вере у тајанства и чуда, која не обећава будуће блаженство, већ блаженство на земљи. Наумио је да преводним захватом на хришћанском прототексту, и респективно промењеним наративом, изложи животопис а не житије Христа.

У својој монографији посвећеној Толстоју, Виктор Шкловски овако коментарише толстојевски обрат:

У ѡмоме ѡѡо је Толсѡој ѡвердио није било мноѡо новој, али је снаја разарања била бескрајно велика. Толсѡој је видео нелоѡичносѡ свеѡа, одузимао је речима лажно значење; није веровао у оно ѡѡо се ѡодразумева ѡод речју,

поправљао је значење речи и лишавао свети лажне логичности. (Шкловски, 1977/II: 199)

Толстој је употребио сву своју проницљивост и снагу анализе да би причао Јеванђеље без чудеса, сматрајући да су легенде о чудесима настале „због нетачног превода“ (Шкловски, 1977/II: 196). То је једна „тужна“ и „реалистична“ књига: Христос тог Јеванђеља, вели Шкловски, као да је сишао са слике Крамскога.

И Џорџ Стејнер је, на свој начин, настојао да оправда Толстоја:

Христос је бескрајно оштравао задаћа онима који су хтели да усвоје његово царство, прејечивши њихову разуму зајонетком своје ћиње. (Стејнер, 1989: 228)

Појмуно сујоно од Досјојевској, који признаје да би оштрава уз Христа чак и ако би неко доказао да је Христос изван истине, Толстој изјављује да воли истину више него ишта друго на свету. (Стејнер, 1989: 219)

При томе је раскинуо све везе хришћанства са *Старим заветом* (па и с очекивањем Месије), сматрајући Исуса обичним човеком, који је због своје мудрости назван божјим помазаником, Христом. Толстојево Јеванђеље се фактички завршава смрћу на крсту, када је Исус испустио дух. Наставак јеванђељског наратива је изостављен, као сувишан („непотребан“), јер противречи здравом разуму.

Исус пососал губку и сказал громким голосом: Кончено. Отец! В руки твои отдаю дух мой. И, склонив голову, предал дух. Со словом „кончено“ кончено и Евангелие.

Речју „сврши се“ завршава се и Толстојево Јеванђеље.

Исходећи из таквог сценарија, сва Толстојева преводна решења су доследно здраворазумска: Јован Купало уместо Јована Крститеља, вешала уместо крста... Толстој не признаје тајанство крштења, исповести, јелеосвећења, миропомазања, причести, исмева поштовање икона и моштију. За њега су то све манипулације и враџбине. Свештеници су за њега „необријани људи, самоуверени и необразовани, у свили и кадифи, са брилијантским панацијама, који обмањују и плачкају народ“. Роман *Васкрсење* потврђује овај вредносни систем (1899) већ и својим ироничним насловом. За Толстоја је Васкрсење морална категорија.

* * *

Одмах након одлуке Синода од 24. фебруара 1901. године, о изопштењу Толстоја из Цркве, почиње поларизација јавности. Неки читаоци сатанизују Толстоја, као јеретика и богохулника, шаљу му уже да се обеси („за добробит наше домовине и омладине“). Руска интелигенција, међутим, стаје на страну писца: штампа је пуна пасквила против синода и карикатура Победоносцева.

„Имамо два цара: Николаја Другог и Лава Толстоја. Који је јачи? Николај Други не може Толстоју ништа, не може да уздрма његов трон, док Толстој, несумњиво, дрма трон Николаја и његове династије“ – записује А. С. Суворин у свој Дневник за 1901. годину.

Антицрквени радикализам и негација свега, што не стаје у Прокрустову постелу позног толстојевства, доводи до инструментализације писца: комунисти га признају за свога, сам Лењин га сматра „огледалом руске револуције“. Није искључено да ће се ова парница наставити и даље. У сваком случају, у обновљеној, постсовјетској Русији прославе Толстојевих јубилеја веома су дискретне. Толстојево име изнова је постало политички некоректно, као и пре више од сто година, када је тако бурно избрисано са списка националних „икона“.

* * *

Понудивши нам своју, ауторитарну, монолошку верзију Четворојеванђеља, Толстој није напустио Христа, већ га је посвојио, подвластио. Желео је да у сваком јеванђељском версету види нужност разума а не дужност вере; желео је да пронађе смисао живота и покаже како треба живети.

Николај Берђајев у студији „Стари и Нови завет у религиозној свести Л. Толстоја“ из 1911. године (у склопу књиге *Типы религиозной мысли в России*) почиње од признања да га је одувек одбијао груби толстојевски рационализам, који је сроднији будизму него хришћанству.

Толстој је страсно и штељиво трагао за смислом живота и Бога. Али у Бога није веровао, био је неверник, пронашао га је страх од смрти. Немогуће је назвати Богом безлични закон живота који је открио, и који је требало да усрећи све људе. Био је човек лишен благодати, а охолост разума смењала му је да благодат прими у себе. Није постао хришћанин, само је злоупотребавао реч хришћанство. Јеванђеље је за њега било једно од учења које појврђује његово социјално учење.

По мишљењу Берђајева, религија Толстоја је религија самоспасења, спасења природним и људским снагама. Она нема потребе за Спаситељем, и не прихвата онтолошки смисао искупљења. Морализам још никад није био доведен до таквог екстрема: он постаје страхан и загушљив („от него делается удушье“).

Толстој хоће да се сјасе силом власнићких заслуга, а не искривљеном снагом жртве коју је принео Син Божји за грехове света. Охолости Толстоја је у томе што одбија благодатну помоћ Божју за остварење воље Божје.

Василије Розанов у својој студији *Л. Н. Толстой и Русская Церковь* из 1912. године пише:

У својим биословским радовима Толстој веома личи на медведа који, желећи да оштра муву са лица свој пријатеља-човека, додиже прошив ове муве камен, кадар да убије самог човека.

Писац *Ојалој лишћа* и *Осамљености*, који је оставио иза себе период борбе са хришћанством и црквом, сматра да се Толстој и Руска црква нису разумели.

И разишли су се. До проклејства с једне стране (изошћење Толстоја из Цркве), до пошитоној презира с друге (однос Толстоја према Цркви).

Своју бриљантну анализу, потеклу великим делом из самоанализе, велики стилиста завршава речима:

Море је увек веће од морејловца... Оно је веће и од Колумба, мугрије и пошитоичније од њега. Наравно да је добро што је „дозволило“ Колумбу да га превесла, али мојло је и да „не дозволи“. Природа је увек неизрецива шајна, већа од људској разума.

Ипак, Толстојев превод није мртворођена творевина. Присталице Толстојевог учења су у овом и оваквом преводу виделе истински подвиг. Толстојево Јеванђеље проповеда досежљиву, оствариву срећу човечанства. У њему је христолитост добила људске мере: можемо постати бољи и без чуда.

У рововима Великог рата Толстојево Јеванђеље занесено је читао Лудвиг Витгенштајн, штавише, читао га је „свакоме ко је био вољан да слуша“. За обојицу је срећан живот – добар, а несрећан – лош. Али, нема знака којим би то могло да се опише (Ule, 2016: 161).

Уз допуштење Ирине Машинске, руско-америчке песникиње, навешћу и један одломак из њеног писма.

Изненадиле су ме и обротовале Ваше речи о Толстоју, о књизи зиромљеној и пројананој и дан-данас од свих – и фанатики и нефанатики, ѿа и мојих пријатеља међу којима је и шачица истински религиозних људи (у које ја, авај, не сјадам), о књизи која ми је иако много значила, и у неком смислу променила и одредила смер моја развоја. Биће да је збој мој незнања и лењоси ујраво она заменила мноје, друје и друјачије књије. Посије, еио, иаки крајуиши којих ваља и не треба да је много. Толстојево Јеванђеље сасвим је преокренуло моју рану младоси.

Литература:

- Бердяев, Н. (1989). „Ветхий и Новый завет в религиозном сознании Л. Толстого“, у: *Типы религиозной мысли в России*, Париж: YMCA-press; <https://litlife.club/br/?b=163659>
- Гаспаров, М. Л. (2001). *Записи и выписки*, Москва: Новое литературное обозрение.
- Гусев, Н. Н. *Комментарии*. (даются в сокращении по комментариям Н. Н. Гусева из „Юбилейного издания первого полного собрания сочинений Л. Н. Толстого“). http://rulibrary.ru/tolstoy/soedinenie_i_perevod_chetyreh_evangelij/245
- Розанов, В. В. (1912). *Л. Н. Толстой и русская церковь*, Санкт-Петербург: Типография А. С. Суворина. http://imwerden.de/pdf/rozanov_tolstoy_i_russkaya_cerkov_1912.pdf
- Розанов В. В. (1995). *Около церковных стен*, Сабрана дела у 30 томава, том 5, Москва: Республика
- Стејнер, Џорџ (1989). *Толстој или Досијејевски*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада
- Толстая, А. (1989). *Отец, Жизнь Льва Толстого*, Москва: Книга
- Толстой Л. Н. (1957). *Полное собрание сочинений Л. Н. Толстого в 90 томах*, том 24, *Произведения, 1880–1884, Соединение и перевод четырех Евангелий. Краткое изложение Евангелия*. Москва: Художественная литература.
- Толстой Л. Н. *Соединение и перевод четырех Евангелий*. http://www.e-reading.club/bookreader.php/56882/Tolstoj_-_Soedinenie_i_perevod_chetyreh_Evangeliij.html
- Толстој, Л. Н. (1968). Шта је уметност. *Чланци о уметности и књижевности*, Београд: Рад–Просвета
- Хамваш, Б. (2011). *Сио аутора*, Београд: Слова–Тардис
- Шестов, Л. (2000). *Добро в учении гр. Толстого и Ницше*, Библиотека „Вехи“ <http://www.vehi.net/shestov/dobro.html>
- Шкловски, В. (1977). *Лав Толстој*, том 2, Суботица: Минерва
- Ule, A. (2016). „Vitgenštajn i Tolstoj o smislu života“, у: *Поља*, бр. 501.